

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 56
Godina XXVIII
Novembar, 2023.
[str. 147-160]

© Monos 2023

Neka obilježja bankarstva u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata na primjeru poslovanja Muslimanske privredne banke i Srpske štedionice u Gračanici

Prof. dr. Omer Hamzić

U prvom dijelu ovog priloga autor ukratko skicira opća obilježja ekonomske situacije poslije završetka Prvog svjetskog rata u novoj državi koju karakteriše konjunktura i privredna dinamika, posebno u sektoru investicija. U tim okolnostima trgovina je bila djelatnost u kojoj se ostvarivala najveća zarada. To je potaklo i ubrzan razvoj bankarstva. Međutim, nakon početnog ubrzanja, već od 1922. dolazi do stagnacije i zastoja, a poslije 1925. i do prvih nagovještaja ekonomske krize koja se odrazila i na bankarski sistem. Sve te procese autor prati na mikro-planu, promatrajući dvije lokalne bankarske institucije u Gračanici: Muslimansku privrednu banku i Srpsku štedionicu: od uspona u prvim poslijeratnim godinama do likvidacije i sloma 1937. godine.

Ključne riječi: Gračanica, Muslimanska privredna banka, Srpska štedionica, ekonomska kriza, agrar, bankarski kapital

Prvodecembarskim aktom, 1918. godine, Bosna i Hercegovina je kao dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹ Novostvorenu državu

¹ Službeni naziv novoformirane države bio je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sve do proglašenja Vidovdanskog ustava 28. 6. 1921. godine, kada je država dobila novi naziv Kraljevina Srba, Hrvata i Slove-

činilo je nekoliko različitih pravno-političkih područja i privrednih sistema, nejednako razvijenih i različito tržišno uređenih. Posljedice rata u privrednom životu zemlje sporo su se otklanjale. To je otežavalo uspostavu pravno zaokružene i privredno jedinstvene države. Ipak, pravno-političko ustrojavanje odvijalo se brže i efikasnije od ekonomskog. U relativno kratkom periodu uspostavljene su ključne državne institucije, donesen je i Ustav zemlje, ali je na ekonomskom planu ostalo i dalje dosta neuređeno stanje. U isto vrijeme jačale su partikularističke težnje pokrajinskih vlasti, koje su, pokušavajući da se što duže održe, podsticale privredni separatizam.

Postojanje više paralelnih platežnih sredstava u državi (srbijski dinar, crnogorski perper, bugarski lev i austrougarska kruna) ispoljavalo se kao najveći problem u unutarnjoj trgovini i robnom prometu. Zato se rješavanje valutnog pitanja namećalo centralnoj vladi kao prioritet. Cilj je bio da se što prije uspostavi jedinstvena moneta u zemlji. Komplikovani postupak konverzije austrougarske krune, u novu jugoslavensku valutu, završen je odlukom Vlade od 20. 1. 1920. da se razmjena krune u dinare obavi u omjeru 4:1, mada je u slobodnoj razmjeni bilo 2:1 u korist dinara.²

Tako izvedena konverzija naročito je pogodila sve posjednike krune na prostoru propale austrougarske države, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo u zemlji. Čitava operacija konverzije i kontrole kretanja novca odvijala se preko Narodne banke, koja je kao centralna novčana institucija regulirala novčane tokove i vršila zaštitu i jačanje državne valute. Uvođenjem jedinstvene monete, učinjen je odlučujući korak ka bržoj ekonomskoj integraciji zemlje. To je olakšalo trgovinu i promet u zemlji, a samim tim dinamiziralo kompletnu ekonomiju, pa i bankarsko poslovanje.³

Zajedničko tržište ozvaničeno je uredbama centralne vlade od 18. marta i 5. novembra 1919. godine, kojima je proklamovana slobodna trgovina i promet u zemlji. Vladine proklamacije, same po sebi nisu mogle spriječiti špekulacije, nastavak šverca i zakulisnu trgovinu. Prehrambena roba mogla se prevoziti širom zemlje, pa nije bilo potrebe da se krijumčari, ali šverceri su nastavili „svoj posao“ koristeći mogućnost da prebacuju hranu iz mjesta gdje je bila jeftinija u mjesta u kojima su je mogli prodati znatno skuplje. Neefikasna vlast koja se nije konsolidovala ni do kraja 1919. godine, to nije bila u stanju priječiti. Tokom 1920. i 1921. godine doneseno je više

naca. U ovom radu će se radi jednoobraznosti koristiti naziv Kraljevina SHS.

2 Preuzeto sa <http://www.kunalipa.com/katalog/povijest/20-stoljece-1.php> (pregledano: 2. 11. 2023.)

3 Za sagledavanje makar približne vrijednosti iskazanih dinarskih iznosa u ovom prilogu, kao orijentacija mogu poslužiti podaci o središnjem kursu dinara prema američkom dolaru kao i podaci o prosječnim zaradama radnika u periodu koji se ovdje obrađuje. Dakle, središnji kurs dinara u odnosu na američki dolar od 1923. do 1940. godine varirao je i kretao se između najvišeg 87 dinara za jedan dolar krajem 1924. i najmanjeg, 36,75 dinara za jedan dolar 1933. godine. Prosjek: oko 40 dinara za jedan dolar (Preuzeto sa <http://www.kunalipa.com/katalog/povijest/20-stoljece-1.php> (pregledano: 2. 11. 2023.)). Prema indeksu nominalnih plaća radnika, prosječna nadnica nekvalifikovanog radnika u Bosni i Hercegovini u 1929. godini iznosila je 35 dinara, a mjesečna plata 910 dinara. Prosječna nadnica kvalifikovanog radnika u 15 najvažnijih privrednih grana u Bosni i Hercegovini (od metalne do grafičke industrije) u 1929. godini iznosila je od 40 (u tekstilnoj, šumskoj, prehrambenoj i keramičkoj) do 70 dinara u grafičkoj industriji, a mjesečna plata od 1040 (u spomenutim granama) do 1820 dinara u grafičkoj industriji. Prosječna dnevna kvalifikovanog radnika u 1929. godini u svih 15 posmatranih grana bila je 46, a prosječna mjesečna plata kvalifikovanog radnika 1354 dinara. (ABHS, FRKBiH, K-1, dok. br. 59/1929-39. *Bilteni Sekretarijata centralne rad. komore 1929-1939.* (u: Salkan Užičanin, *Utjecaj industrijskog razvika na društvenu strukturu u Bosni i Hercegovini (1918-1929)*, Mostar 2014, neobjavljena doktorska disertacija)

Austrougarska kruna iz 1913. godine

zakona i uredbi s ciljem da olakša snabdijevanje stanovništva i zaustavi špekulativni rast cijena. I pokrajinske vlade su poduzimala mjere protiv špekulanata. Građanstvo je pozivano da organima vlasti prijavljuje trgovce koji su neovlašteno dizali cijene ili skrivali robu.⁴

Međutim, i dalje su se morale uvoziti velike količine industrijskih proizvoda, ali i prehrambenih artikala, koji se nisu mogli proizvoditi „na domaćem terenu“ dok su istovremeno potrebe stanovništva rasle... Usljed velikih novčanih poremećaja i promjene valute, oni koji su imali gotovinu masovno su je ulagali u robu, neki su se čak počeli i zaduživati, pa je tako povećana tražnja novčanih sredstava, što je imalo za posljedicu veliku potražnju bankarskih kredita i pozajmica. To je pozitivno djelovalo na razvoj trgovine i dalo opći poticaj prometnoj djelatnosti i bankarstvu. Taj prvi period procvata i konjunktura trajao je negdje od završetka rata 1918. do 1923. godine. U tom periodu ubrzano su se obnavljala ili osnivala nova akcionarska društva, industrijska i trgovačka preduzeća, štedno-kreditne i bankarske organizacije. Kako

na domaćem tržištu nije bilo dovoljno kapitala, u istom periodu više se angažovao strani kapital, ponajprije u kreditiranju banaka i postojećih industrijskih preduzeća, manje za nove investicije.

Nakon početnog perioda konjunktura, nastupio je drugi period, koji je trajao otprilike od 1924. do 1926. godine. U tom periodu privredna dinamika se usporava i privreda počinje stagnirati. Valuta se već stabilizovala, potrebe u robu dobrim dijelom bile su podmirene. Kretanje roba i kapitala je normalizovano - jer su normalizovane i saobraćajne prilike, a u međuvremenu uspostavljene i kontrolne državne institucije. Mnogo toga odvijalo se po zakonu ponude i tražnje, a uvedene su i regularne poreske obaveze, općenito uvedeno je više reda u poslovanju. Pretjerano visokim ulaganjima vlastitog kapitala u prethodnom periodu, nekad prosperitetne banke našle su se u stanju opasne oskudice novca i nelikvidnosti. Kamate su se povećavale, prvo zbog nedostatka novca na tržištu, a kasnije i zbog povećanog rizika u plasiranju tog novca u pojedine investicione projekte.

⁴ Opširnije: Salkan Užičanin, Trgovačke prilike u Bosni i Hercegovini 1918-1922, *Saznanja*, br. 7, Tuzla, 2016, 103–127

100-Dinara-1920.jpg

Treći period (1926–1929) vrijeme je kratkotrajnog oporavka i rasta industrijske proizvodnje. Ali već pri kraju tog razdoblja privredna kriza je bila na pomolu i uskoro će zahvatiti skoro sve privredne grane. Otvorile su se prisilne nagodbe van stečaja, zatim je uslijedilo propadanje firmi, njihovo trajno ili privremeno zatvaranje, naročito onih koje su se formirale poslije rata u uslovima sveopće konjunkturalne i privrednog prosperiteta, obilja novca, inflacije, jeftinih kredita i visokih zaštitnih carina.

Četvrti period (1930–1934) obilježila je svjetska ekonomska kriza, kada je došlo do privredne malaksalosti i djelimičnog povlačenja stranog kapitala iz zemlje. Kriza je otvorena sa pojavom velikih količina jeftinog žita iz Amerike i Rusije, zbog čega je na svjetskom tržištu došlo do naglog pada cijena poljoprivrednih proizvoda, a u našoj zemlji označilo početak velike agrarne krize. Kao najvažniji potrošač, seljak se našao u vrlo teškom položaju. Zahvatile su ga takozvane makaze cijena između poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Počeo se zaduživati kod banaka i kod lokalnih zeleniša, njegovi dugovi su se gomilali i on

ih nije bio u stanju vraćati, što je i dovelo do propasti mnogih seoskih domaćinstava, koje nisu mogle spasiti ni intervencije države.

Drvo kao najvažniji trgovinski izvozni artikl iz Bosne i Hercegovine sve teže se plasiralo na svjetskom tržištu uslijed pojave oštre konkurencije kojoj domaća proizvodnja nije mogla parirati, tako da je izvoz drveta počeo naglo opadati. Pored konkurencije, izvoz su ometale i visoke kamate, nedostatak željezničkih vagona, visoke cijene prijevoza i druge administrativne zapreke koje su jednostavno kočile izvozne transakcije.⁵

Slične zapreke pojavile su se i kod izvoza šljive, kao drugog najvažnijeg izvoznog artikla iz Bosne. Kao velike smetnje ispoljile su se visoke izvozne carine, naročito u Njemačku, kao zemlju koja je uvijek bila jedan od najvažnijih kupaca bosanske šljive na svjetskom tržištu. U proizvodnji i plasmanu šljive i dalje je najvažnije bilo Brčko, odnosno Tuzlanska oblast sa 80% ukupne proizvodnje šljive u Bosni i Hercegovini.⁶

Proizvodi koji su se u to vrijeme nalazili u prometu mogli su se podijeliti u dvije

5 Upravo u tom periodu Pilana u Bosanskom Petrovom Selu u srezu gračaničkom na duže vrijeme potpuno je obustavila proizvodnju.

6 Trgovačka i obrtnička komora za Bosnu i Hercegovinu, *Izveštaj o privrednim prilikama i radu*

r. br.	Ime i prezime dioničara	Broj vlastitih dionica	Broj glasova
1	Mujaga H. Muftić	400	40
2	Hakija Čerimagić	139	14
3	Abdulah Begović	300	30
4	Asim Alikalfić	50	5
5	H. Medaga Suman	50	5
6	Rifat Mehinagić	100	10
7	Hasan F. Rešidbegović	15	2
8	Ahmetaga Širbegović	100	10
9	Muhareмага Mujačić	150	15
10	M. Osman Fazlić	70	7
11	Abdaga H. Prohić	230	23
12	Čamil H. Sulejmanović	35	4
13	Mujo Alić	20	2
14	Hazim Fazlić	20	2
15	M. Đulejman Fazlić	355	36
16	Omeraga Hifzefendić	250	25
17	Sejdaga Rešidbegović	140	14
18	Rajib Salihefendić	15	2
19	Selim Škiljić	6	1
20	Ibrahim Širbegović	10	1
21	Osman Klokić	50	5
22	Bećir Tihčić	70	7
23	Ibrahim Sulejmanović	50	5
24	Husejnaga Kasumagić	15	2
25	Osman Mahmutović	20	2
Ukupno		2660	269

Tabela 1: imena prisutnih dioničara na prvoj redovnoj glavnoj skupštini dioničara Muslimanske privredne banke Gračanica, održanoj 10. 3. 1921.

grupe: u prvoj su bili proizvodi domaće radinosti i zanatstva, u drugoj proizvodi uvezni iz zemalja sjeverno od Save, kako se govorilo „izprijeke“. Proizvodi iz prve grupe nastali su kao rezultat ručnog rada i u velikoj mjeri kupovalo ih je seosko stanovništvo. Proizvodi uvezni „izprijeke“ i sa širih evropskih tržišta, mahom iz industrijske proizvodnje, bili su namijenjeni potrošačima iz reda gradskog stanovništva.

I u posljednjem petom periodu (1935–1941), došlo je do usporenog privrednog oporavka i manjeg priliva stranog kapitala. Bankarski sistem u zemlji i dalje je bio u krizi.

Nedostatak finansijskog kapitala bio je poseban problem privrede u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Sa tim problemom bio je suočen i javni i privatni

r. br.	Ime i prezime dioničara	Broj vlastitih dionica	Broj glasova
1	Asim Alikalčić	1440	144
2	H. Medaga Suman	490	49
3	Mujaga H. Muftić	100	10
4	Hakija Čerimagić	12	1
5	Abdaga H. Prohić	30	3
6	M. Đulejman Fazlić	200	20
7	Omeraga Hifzefendić	50	5
8	Sejdaga Rešidbegović	800	80
Ukupno		5782	581

Tabela 2. imena prisutnih dioničara na prvoj redovnoj glavnoj skupštini dioničara Muslimanske privredne banke Gračanica, održanoj 10. 3. 1921.

sektor. To se na poseban način osjećalo u agraru i na selu koje nije moglo podnijeti visoke kamatne stope i redovno vraćati uzete kredite. Najpovoljniju kamatnu stopu od 6% imala je Narodna banka Kraljevine Jugoslavije, dok su privatne banke i štedionice, naročito u manjim mjestima uzimale kamatu i od 15 do 40%. Kao glavna finansijska institucija u državi Narodna banka je plasirala najjeftinije kredite, ali se nije trudila da te kredite ravnomjerno plasira po čitavoj državi.⁷ Pri tome se nije poštovao ni kriterij razvijenosti, niti broj stanovnika po pojedinim područjima. Tako su manje iznose kredita, u odnosu na druga područja, dobijale Dalmacija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina. Ako se uvažavala činjenica da su Slovenija i Hrvatska bile privredno razvijenije, pa su im bila potrebna i veća kreditna sredstva, nije jasno zašto taj ekonomski princip nije primijenjen i kad je u pitanju Vojvodina, koja je u nekim privrednim granama bila najrazvijenija u zemlji. Isto tako nije se uzimao u obzir ni broj stanovnika kao kriterij pri dodjeli kreditnih sredstava. Tako je Srbiji u 1924. godini iz Narodne banke dodijeljeno četiri

puta više kreditnih sredstava po stanovniku nego u Bosni i Hercegovini iako su ekonomske prilike u te dvije zemlje bile približno iste. Vojvodina je dobijala tri puta manje tih povoljnih kredita po stanovniku u odnosu na Srbiju iako je privredno bila puno razvijenija itd. Očigledno je da su kod raspodjele povoljnih kreditnih sredstava iz Narodne banke primjenjivani svi kriteriji osim ekonomskih.

Bankarski sektor u Bosni i Hercegovini, po plasmanima i kamatnim stopama Narodne banke bio je u inferiornijem položaju u odnosu na banke u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji iako su te banke raspolagale sa velikim količinama vlastitog novca, pa su im krediti bili manje potrebni u odnosu na banke u Bosni i Hercegovini koje su uglavnom radile sa tuđim sredstvima. Prema podatku s kraja 1925. godine, u 74 banke u Bosni i Hercegovini bilo je na raspolaganju ukupno 1.197 miliona dinara, od toga sopstvenih sredstava (akcijskog kapitala i rezerve) 278 miliona, a tuđih (ulozi, štednje, povjerioci) 919 miliona. Prosječan odnos između vlastitog i tuđeg novca bio je 1:3,3.

7 Nakon ujedinjenja djelokrug Narodne banke Srbije proširio se na cijelu teritoriju Kraljevine Jugoslavije. Reorganizacija banke izvršena je Zakonom od 26. 1. 1920, te kasnijim izmjenama i dopunama od 9. 12. 1920. i 6. 6. 1921. godine kada je pretvorena u „Privilegovanu Narodnu banku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“. (Иво, Белин, „Критика кредитне политике Народне банке“, *Nova Evropa*, Књ. VIII, Zagreb, 1923., 545)

Hronični nedostatak obrtnih sredstava u zemlji privrednici su teško rješavali zaduživanjem u inostranstvu. Zajmovi u stranoj valuti bili su dosta rizični u poslovanju, pa su se privrednici i bankari teško odlučivali da ih uzimaju. Zato su i nastojali da ino kredite dobijaju u dinarskoj protivvrijednosti, što je bilo uvjetovano učešćem stranaca kao dioničara u preduzećima ili preuzetim poslovnim dijelovima, a zbog rizika, uvjetovano je i visokom kamatom što je opet bio jako spor i komplikovan put da se dođe do novca.⁸

U periodu između dva svjetska rata većina stanovništva u Bosni i Hercegovini nosila je tradicionalnu odjeću i obuću, kuće su građene i namještane po starim običajima, u poljoprivredi su se koristili tradicionalni alati... Potrebe tih potrošača zadovoljavale su se uglavnom iz domaće radinosti i zanata. Tako se trgovina, na neki način, dijelila na onu koja je bila u funkciji potreba sela i seljaka i u funkciji gradskog stanovništva. Naspram potreba stanovništva i razvoja trgovine i trgovačkih preduzeća, razvijalo se i bankarstvo.

I prije stvaranja nove države, 1918. godine, po većini gradova Bosne i Hercegovine otvarane su narodne štedionice, čiji su osnivači, najveći ulagači i članovi upravljačkih tijela obično poticali iz jedne vjersko-nacionalne zajednice. U skladu s tim, u svom službenom nazivu nosile etnički predznak - srpske, hrvatske i muslimanske iako su im komitenti bili pretežno mješovitog nacionalnog sastava. To su bile novčane ustanove za štednju i kredit, koje su svojim uspješnim poslovanjem bile stekle dobar glas kod komitenata i bile u funkciji lokalne privrede. Takve bankarske usta-

nove postojale su i u Gračanici – srpska i muslimanska.

Mnoga društva su se reorganizovala u nove oblike, a bankarski kapital se koncentrisao u krupnije organizacije. Veliki broj novčanih zavoda zadržao je svoje ranije nazive i obilježja iako nacionalni predznak u nazivu u novim okolnostima nije imao značaj kao ranije. U kratkom periodu konjunktura, u prvim godinama poslije rata, potrebe za kreditima naglo su rastle, a to je, uz druge činioce, prouzrokovalo enormno povećanje kamatne stope u bankama. Aktivna kamata kod jačih bankarskih zavoda kretala se od 16 – 24%, kod srednjih 18 – 28%, a kod onih u manjim mjestima dostizala je čak i do 48% godišnje. Pasivna kamata kod jačih zavoda kretala se oko 6%, a kod srednjih oko 8%. Da bi privukli što više kapitala, neki zavodi su plaćali čak i do 18% kamate godišnje.

Valutnom politikom nove države, nakon uvođenja dinara kao jedinstvene državne valute, poslije 1920. godine, otežan je položaj stanovništva u onim krajevima u kojima su, do završetka Prvog svjetskog rata, bile u opticaju druge valute. U isto vrijeme poremećeni su trgovački tokovi i promet roba. Neadekvatnom zamjenom drugih valuta, naročito krune za dinar, veliki broj domaćinstava u Bosni i Hercegovini još više je osiromašio. To je uticalo i na zatečeni bankarski sistem, poslovanje banaka i njihovo usitnjavanje.

Muslimanska privredna banka i Srpska štedionica bile su dvije najjače bankarske institucije u Gračanici. U njima su se okupljali najugledniji gračanički trgovci, zemljoposjednici i političari ili kao dioničari ili kao članovi njihovih upravljačkih tijela. Bogatiji zemljoradnici i trgovci, nešto kasnije, osnovali su jednu štedno-privrednu

8 Salkan Užičanin, Ključni problemi industrijskog razvoja u Bosni i Hercegovini 1918-1941, *Glasnik arhivâ i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, God. XLV/2015, Sarajevo, 2015, 239)

Naziv / godina	1930.	1931.	1932.	1933.	Od 1. 1. do 31. 9. 1934.
Veličina uloga na štednji	607394	355697	117972	41198	27444
Ulog koji potiče iz varoši	579708	321575	100655	29705	21903
Ulog koji potiče iz sela	27686	34122	17316	11493	5541
Ulagачi trgovci	62784	101565	8642	1125	
Ulagачi zanatlije	35275	22675			
Ulagачi seljaci	27686	34122	17316	11493	5541
Ostali ulagači	481648	197334	92013	28579	21903
Trgovci (korisnici kredita)	42124	92923	7516	1125	
Zanatlije (korisnici kredita)	28763	14275	8399		
Seljaci (korisnici kredita)	8478	16806	6283	5952	
Ostali korisnici kredita	172329	113720	54573	6675	

Tabela 3. Iznos i struktura štednje (ulagača) i iznos i struktura kreditnih plasmana i korisnika kredita Muslimanske privredne banke Gračanica od 1930. do 1933.

zadrugu u Bosanskom Petrovom Selu.⁹ Slične štedne zadruge djelovale su u još nekim selima gračaničkog sreza. Tridesetih godina u Gračanici je postojala i ispostava željezničke kreditne potporne zadruge iz Sarajeva, u koju su bili učlanjeni gotovo svi željezničari iz Gračanice.¹⁰ Svi ti novčani zavodi bili su u neposrednoj funkciji trgovačke djelatnosti na području sreza. Kreditirali su veletrgovce i preduzimače koji su otkupljivali poljoprivredne proizvode, naročito suhe šljive i hošaf (osušene jabuke i šljive).¹¹

Pripreme za osnivanje Muslimanske privredne banke u Gračanici počele su odmah poslije okončanja Prvog svjetskog rata, upravo u spomenutom periodu konjunktura (1918.-1923.). Zvanično odo-

brenje Mujagi H. Muftiću "i drugovima" od Ministarstva trgovine i industrije iz Beograda da mogu pristupiti pripremnim mjerama za osnivanje banke potpisano je 13. 8. 1919. godine. Osigurali su osnovnu dioničku glavnicu u iznosu od 500.000 K, uradili društvena pravila i usaglasili ih sa Ministarstvom finansija i prijedlozima Delegacije tog ministarstva od 31. 7. 1919. Konstituirajuća glavna skupština banke održana je 28. 2. 1920. godine. Definitivno odobrenje za osnivanje banke potpisao je ministar trgovine i industrije u Beogradu 8. 5. 1920. godine koje je dostavljeno Zemaljskoj vladi u Sarajevu 10. 5. 1920. godine.¹² Banka je zvanično počela sa radom 1. 9. 1920. godine, sa početnim kapitalom od milion jugoslovenskih dinara (tokom

⁹ Njen predsjednik je bio Stjepan Maksimović, narodni poslanik

¹⁰ Predsjednik ispostave bio je Petar Ristić.

¹¹ Opširnije u: Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata – pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj*, IK „Monos“ Gračanica, IK „Avicena“ Sarajevo, 2015, 226 – 232; Omer Hamzić, *Gospodarske prilike u Gračanici između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na trgovinu. Gračanički glasnik* 3, Gračanica 1997., 33-35

¹² Arhiv Jugoslavije, Fond Ministarstva trgovine i industrije, broj fonda 65, fascikl 1294, jedinica opisa br. 2278, "Odobravam osnivanje društva "Muslimanska privredna banka d.d. u Gračanici i ovlašćujem Zemaljsku vladu za BiH da potvrdi društvena pravila usvojena na konstituirajućoj skupštini, održano na dan 28. februara tek. godine..., (Dalje: AJ 65 - 1294 – 2278)

osnivačke procedure izvršena je konverzija austrijske krune u jugoslavenski dinar).

Među najvećim dioničarima Banke bili su: Mujaga Muftić, trgovac i političar, dugogodišnji vođa JMO u Gračanici, zatim istaknuti gračanički trgovci - Abdulah Begović, Abdaga Prohić i Omeraga Hifzefendić, zatim Đulejman ef. Fazlić, ugledni alim i član Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Gračanici itd. Međutim, najveće akcije u Banci kasnije je imao dr. Miško Žokalj, tada poznati gračanički advokat.

Na čelu banke, sve do njene likvidacije, bio je direktor Asim Alikalfić, dugogodišnji predsjednik "Gajreta" u Gračanici, blizak režimu, uvažavan kao dobrotvor i društveni radnik, prije toga predsjednik Islamske čitaonice, bio je dio gradske elite. Sjedište Muslimanske privredne banke nalazilo se u vlastitoj bančinoj zgradi preko puta nekadašnje gradske tržnice (do 1952.), a sada centralnog parka u Gračanici (zgrada i sada postoji). Pred Drugi svjetski rat, zgradu Banke, nakon njene likvidacije kupio je Ilija Kolaković, trgovac.¹³

Na prvoj redovnoj glavnoj skupštini dioničara održanoj 10. 3. 1921. godine zaključeno je da se temeljna dionička glavnica povisi sa 500.000 na 1.000.000 kruna izdavanjem 5.000 komada novih dionica po 100 kruna nominalne vrijednosti. Na vanrednoj glavnoj skupštini dioničara, održanoj 21. 7. 1922. godine zaključeno je da se dionička glavnica povisi sa milion na dva miliona kruna izdavanjem 10.000 komada novih dionica po 100 kruna nominalne vrijednosti.¹⁴

Na toj skupštini bilo je prisutno 25 dioničara sa 2660 vlastitih dionica i 269 glasova i 8 opunomoćenika sa 5782 dionice i 581 glasom.¹⁵ (vidi tabelu 1 i 2)

Zakonom o zaštiti zemljoradnika od 6. 11. 1922. godine maksimirane su kamatne stope za zemljoradničke dugove na 10% godišnje. To je dovelo većinu banaka u tešku situaciju, naročito one koje su plasirale sredstva zemljoradnicima. U takvom položaju našla su se i Muslimanska privredna banka u Gračanici. Budući da je 90% vlastitih i tuđih sredstava plasirala upravo zemljoradnicima, bila je prinuđena smanjiti kamate na sredstva štedišama, ali i drugim svojim ulagačima na 5%. Tako se dopisom od 6. 11. 1922. godine, Banka obavezuje da će svom komitentu Ibrahimu Ahmetaševiću, tako smanjenu kamatu isplaćivati sve dok bude na snazi spomenuti zakon.¹⁶

Na Trećoj redovnoj glavnoj skupštini dioničara banke, održanoj 21. 2. 1923. godine doneseni su zaključci da se, s obzirom na izvršeno povišenje dioničke glavnice na 500 dinara, promijene i neki članovi Pravila društva. Nakon izvršene promjene valute, dionički kapital Banke u iznosu od 2 miliona kruna konvertovan je u 500.000 dinara. Iako je kurs po kojem je izvršena zamjena bio nerealan, banka je i dalje bilježila stalan rast. Na Trećoj vanrednoj glavnoj skupštini donesen je zaključak da se dionička glavnica povisi sa 500.000 na 1.000.000 dinara izdavanjem 20.000 komada novih dionica po 25 dinara nominalne vrijednosti.¹⁷

13 Prema sjećanju gosp. Ranka Arnautovića, rođen 1899., pribilježio Ešref Ćurić, izjava kod autora

14 AJ 65 – 1294 – 2278, Muslimanska privredna banka d.d. u Gračanici, povišenje dion. glavnice i promjena pravila, Ministarstvu trgovine i industrije, odjeljenju IV, Kraljevine SHS, 6. 5. 1921.

15 AJ 65 – 12 - 94 - 2278 Zapisnik sastavljen na izvanrednoj glavnoj skupštini Muslimanske privredne banke d.d. u Gračanici održanoj 21. 7. 1922.

16 Fond Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica (1918. – 1941.), nesređena građa u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica, (dalje: F SVMP Gračanica, nesređena građa u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica)

17 AJ 65 – 12 - 94 – 2278, Zapisnik sastavljen... od 21. 2. 1923.

Banka je dijelila privredne teškoće svog okruženja i svoje poslovanje usklađivala sa tadašnjim prilikama. U izvještaju o poslovanju Muslimanske privredne banke u 1926. godini, koji je usvojen na Sedmoj redovnoj glavnoj skupštini banke, održanoj 20. 6. 1927. godine konstatuje se da je nastupila opća stagnacija u privrednom životu koja je negativno uticala na poslovanje banke. Bilježilo se stalno opadanje cijena domaćim proizvodima, padanje vrijednosti nekretnina, nastupio je opći zastoj i naglo opadanje zarade kako u trgovačkim, tako i u ostalim poslovima. U isto vrijeme poreska opterećenja nisu smanjivana. Nosila su preko 50% ostvarenog dobitka u trgovini i bankarstvu. Stoga se banka, u 1926. godini, ograničila samo na vlastita sredstva i na oprezne plasmane, u prvom redu u trgovinu, te je tako uspjela ostvariti pozitivno poslovanje. Po završnom računu za 1926. godinu zadržala je dioničku glavicu od milion dinara i ostvarila čist dobitak od 26.718 dinara.¹⁸ To je otprilike iznosilo dvadesetak prosječnih mjesečnih plata po podacima iz 1929. godine.

Pored negativnog utjecaja opće ekonomske krize na poslovanje Banke, vremenom su se pojavljivali i drugi problemi koji su bili posljedica poremećenih međuljudskih odnosa, nepravilnog poslovanja, međusobnog optuživanja, unošenja politike i uticaja lokalnih političkih i familijarnih klanova na poslovanje banke, podmetanja itd. Vidno narušeni unutrašnji odnosi sve više su opterećivali svakodnevno funkcionisanje banke. Mnogo štošta, pa i ono iz domena poslovne tajne banke, putem raznih tračeva „iznosilo“ se u čaršiju.

U jednom nepotpisanom pismu, koje je 31. 10. 1927. godine upućeno ministru trgovine i industrije, iznesene su činjenice o nepravilnom poslovanju Banke kao i teške optužbe na račun pojedinaca koji su od toga imali direktne materijalne koristi. Prvo se konstatuje da već dvije godine banka nije u funkciji za koju je osnovana kao banka s čisto domaćim kapitalom i sa zadatkom da služi prvenstveno malotrgovcu, esnafu i seljaku kreditima uz manju kamatu. Naprotiv, “postala je domenom stanovitog broja nezasićenih lica, koja grabeci sebi masne zalogaje, ne pazi da li će tim svojim naopakim radom nanijeti štetu onim akcionarima koji nemaju niti mogu imati udjela u Upravi banke i koji su prepušteni na milost da im se baci po koja ma i najmanja mrvica na račun dividende.” U pismu se upozorava na nezakonito, protuzakonito i kažnjivo djelovanje bančine uprave koja je trošila novac za premještanje nepoćudnih joj državnih službenika (učitelja Juraja Štrka, da bi direktor Alikalfić zaposleo njegov stan, šerijatskog sudije Hasana Kadića, koji je dobio premještaj, ali je ponovo vraćen), zatim naplaćivala različite kamate, mnogo niže pojedinim članovima uprave itd. Iznose se razne nepravilnosti sa dionicama i zakidanje pojedinih dioničara sa spiska dioničara (primjer Hakije Čerimagića), spominje se isplata visokih tantijema članovima upravnog odbora, dešavalo se da nisu isplaćivane kamate na vakufske uloge i dr. “Sve gore iznesene protuzakonitosti i kažnjive manipulacije mogu se ustanoviti pregledom bančnih knjiga naročito pregledom sjedničnih zapisnika i zapisnika glavnih skupština, te

18 AJ 65 – 12 - 94 – 2278, Izvještaj Upravnog odbora o poslovanju Banke za 1926. godinu. U Upravnom odboru banke, 1927. godine, bili su: Mahmutaga Rešidbegović, trgovac i posjednik, predsjednik Upravnog odbora, Omeraga Hifzefendić, član firme M. Hifzefendić i sinovi, potpredsjednik, Ibrahim Halilbegović, član firme Danon i Halilbegović, Muharemagaga Mujačić, trgovac i posjednik i Asim Alikalfić direktor banke. U Nadzornom odboru bili su: Hazimagaga Rešidbegović, trgovac i posjednik, predsjednik Nadzornog odbora, Mustafa Žiško, učitelj, potpredsjednik, Šefko Mujačić, trgovac i Hifzo Hifzefendić, trgovac (AJ 65 – 12 - 94 – 2278, Materijal 7. redovite glavne skupštine Muslimanske privredne banke d.d. od 20. 6. 1927)

preslušanjem bivših funkcionera bančinih iz Upravnog i nadzornog odbora d.d. g.g. Mahmutage Rešidbegovića, Omerage Hifzefzefendića, Rifat ef. Mehinagića, Mujage Muftića i onih koje ova lica još navedu.” U pismu se zahtijeva od ministra da pošalje dvojicu stručnjaka koji će pregledati knjige Muslimanske banke i potom postupiti po zakonu i pravdi.¹⁹

Ministar je udovoljio tom zahtjevu i uputio Nikolu Šašića, inspektora kod Odjeljenja Ministarstva trgovine i industrije (u likvidaciji) iz Sarajeva i Sulejmana Suljagića, računarskog nadsavjetnika, stručnjaka za knjigovodstvo, koji su detaljno provjeravali sve navode, pregledali knjige i poslovanje banke, te o tome krajem januara 1928. godine sačinili detaljan izvještaj u kojem su samo djelimično potvrdili navode iz pomenute prijave.²⁰ Na osnovu tog izvještaja, Ministarstvo je ipak podiglo krivičnu prijavu kod Državnog odvjetništva u Tuzli protiv Asima Alikalfića i drugih osumnjičenih za nanesenu štetu Muslimanskoj privrednoj banci. Državno odvjetništvo je prijavu proslijedilo Kotarskom sudu u Gračanici na dalji postupak. Nema podataka o tome da li je podignuta optužnica i kakav je bio njen ishod.

Nakon te afere, Banka je nastavila sa radom, s dosta promjenljivim uspjehom.

Deseta redovna glavna skupština Muslimanske privredne banke d.d. održana je 10. marta 1930. godine.²¹ Po završnom računu za 1929. godinu dionička glavnica banke iznosila je i dalje milion dinara. Poslovala je na takozvanoj „pozitivnoj nuli“, što znači da nije imala ni gubitka ni dobitka.²²

Opća privredna kriza kulminirala je 1931. godine i sve jače se osjećala i u bankarstvu. Početak krize, konkretno u ovoj banci označen je povećanjem uloga i stagnacijom poslova još od 1929. godine. Usljed toga, banke su bile prinuđene ograničiti, a neke i potpuno obustaviti svoje poslovanje.²³

Poslovanje Muslimanske privredne banke u periodu od 1930. do 1934. godine naglo je opadalo kako u sektoru štednje (novčani ulози), tako i po osnovu kreditnih plasmana. To se vidi iz tabele 3 (izraženo u dinarima).²⁴

Od 1934. godine stanje u banci sve se više pogoršavalo.²⁵ Došlo je i do promjene propisa u oblasti agrarne reforme i likvidacije agrarnih dugova, što je vjerovatno onemogućilo dalji opstanak banke. Riječ je o Zakonu o zaštiti zemljoradnika od 1932., kojim je proglašen šestomjesečni moratorij, odnosno odgoda plaćanja bankama na sva potraživanja prema seljacima dužnicima. Moratorij je produžavan u naredne

19 AJ 65 – 1294 – 2278, Anonimno pismo ministru trgovine i industrije, 31. 10. 1927.

20 AJ 65 – 1294 – 2278, Izvještaj inspektora Nikole Šašića i računskog nadsavjetnika Đulejmana Suljagića od 28. 1. 1928.

21 *Službeni list Vrbaskе banovine*, br. 15, godina 1930., str. 6

22 Članovi Upravnog odbora bili su: Muharem Mujačić, Dr. Miško Žokalj, Muharem Robović, Mujaga H. Muftić, Asim Alikalfić i Mustafa Čerimagić; Članovi Nadzornog odbora bili su: Čamil H. Sulejmanović, M. Priganica i Omer Mehinović. (*Službeni list Vrbaskе banovine*, br. 16, godina 1930., str. 7)

23 Ilijaš Bošnjović, Privreda i stanovništvo Bosne i Hercegovine u međuratnom razdoblju. *Acta, historico-oconomica Yugoslaviae (Časopis za ekonomsku historiju Jugoslavije)*, br. 7, Zagreb, 1980., 146 (137 – 150)

24 Arhiv Republike Srpske Banja Luka, Kraljevska banska uprava Vrbaskе Banovine Banja Luka (dalje: ARS BL KBU VB BL I 45 – 11)

25 Na osnovu podataka sadržanih u fus noti 3 ovog članka, kao primjer izračunali smo da je veličina ukupnog uloga na štednji ove banke u 1930. godini iznosila 667 prosječnih plata nekvalifikovanog i 467 prosječnih plata kvalifikovanog radnika (po podacima za 1929. godinu)

četiri godine da bi krajem septembra 1936. godine Vlada donijela Uredbu o likvidaciji zemljoradničkih dugova. Prema toj uredbi, „svi seljački dugovi raznim privatnim bankama i zadrugama prenijeti su na Privilegiranu agrarnu banku koja je preuzela njihovu djelimičnu isplatu.“²⁶ Međutim, od ovih složenih transakcija zaduženi seljaci nisu imali puno koristi, ali je oštećen bankarski sektor, posebno manje privatne banke i štedionice koje su svoj kapital plasirale na selo.

U jednom kratkom dopisu Odsjeka za trgovinu i obrt Kraljevske banske uprave Vrbaske banovine od 3. 8. 1937. godine obavještava se Trgovinsko odjeljenje Ministarstva trgovine i industrije u Beogradu „da je na redovnoj godišnjoj skupštini Muslimanske privredne banke d.d. u Gračanici, koja je održana 23. 5. 1937. godine donesena odluka o likvidaciji Društva“.²⁷

Srpska štedionica d.d. Gračanica osnovana je 12. 11. 1911. godine sa početnim kapitalom od 75.000 kruna, što je u jugoslovenskoj valuti iznosilo 18.750 dinara. Nastavljajući rad u novoj državi, Srpska štedionica, d.d. Gračanica održala je svoju 6. redovnu glavnu skupštinu dioničara 12. 5. 1918. godine, usvojila završni račun za 1917. godinu, razriješila dotadašnju i izabrala novu upravu. Po završnom računu,

Banka je raspolagala dioničkom glavnicom od 75.000 K i ostvarila čist dobitak od 5.686,46 K.²⁸

Na vanrednoj skupštini Dioničkog društva, održanoj 17. 8. 1919. godine, zaključeno je da se društveni dionički kapital povisi sa 75.000 na 225.000 K. izdavanjem 3.000 komada novih dionica u nominalnoj vrijednosti od 50 K. Oko ovog Dioničkog društva okupljali su se najugledniji predstavnici srpskog naroda u Gračanici, veletrgovci i posjednici, političari i društveni radnici. Prvi poslijeratni predsjednik Štedionice bio je Stevan Hadžistević (1920. godine), a nakon njega dugogodišnji predsjednik bit će Jovan Blagojević, u martu 1933. godine, izabran za vijećnika bankarskog odsjeka Trgovinsko-industrijske komore za Vrbasku banovinu. Direktori ove banke između dva svjetska rata bili su: Zorka Popović, Akelina Švab i Milan Nedeljковиć.

Na 10. redovnoj glavnoj skupštini Društva, održanoj 22. 4. 1922. godine, usvojen je završni račun za 1921. godinu po kojem je Društvo imalo dionički kapital u vrijednosti od 225.000 K i ostvarilo čist dobitak u iznosu od 39.076 K. Zaključeno je da se društvena dionička glavnica povisi sa 225.000 K na 625.000.²⁹

I u Srpskoj štedionici odvijali su se identični unutrašnji procesi, sa slabostima i

26 Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, University press, Sarajevo, 2014., 319

27 AJ, 65 – 1294 – 2278); ARS BL KBUN VB BL VIII 21/1 (VIII je odjel za trgovinu, obrt i industriju)

28 Predsjednik dotadašnjeg Upravnog odbora bio je Stevan Hadžistević, dok su u Nadzornom odboru bili: Niko Petrović, predsjednik, Todor Popović, Jovo Hadžistević, Stanko Trifković i Radovan Ristić. Izabran je i novi Upravni odbor u sastavu: Stevan Hadžistević, predsjednik, Mihajlo Hadžistević, Damjan Blagojević, Lazar Stojanović, Đorđo Jovanović, Milan P. Ivanišević i Rifat Mehinić. U novi Nadzorni odbor izabrani su Todor Popović, predsjednik, Jovo P. H. Stević, Jovo R. Nikolić, Nikola Savić i Ahmet H. Aliagić. (AJ 65 – 12 94 – 2278, Poziv na redovnu glavnu skupštinu dioničara Srpske štedionice d.d. u Gračanici, koja će se održati u nedelju 12. 5. 1918.)

29 U Upravni odbor izabrani su: Stevan H. Stević, Dr. Miško Žokalj, Milan P. Ivanišević, Mihajlo Hadžistević, Damjan Blagojević, Jovo P. Nikolić, Nikola Savić i Lazar Stojanović. Izabran je i novi Nadzorni odbor u sastavu: Todor Popović, Dimšo Nedeljковиć, Jovo P. Hadžistević, Radovan Ristić i Dušan P. Simeunović. Predsjednik Skupštine dioničara bio je Stevan Hadžistević. AJ 65 – 12 94 – 2278

Naziv / godina	1930.	1931.	1932.	1933.	Od 1. 1. do 31. 9. 1934.
Veličina uloga na štednji	265400	220300	137000	75200	42200
Ulog koji potiče iz varoši	221400	179300	121000	69000	40600
Ulog koji potiče iz sela	44000	41000	16000	6200	1600
Ulagачi trgovci	27148	27745	22026	3892	4004
Ulagачi zanatlije	48803	34982	28479	19038	1617
Ulagачi seljaci	29635	32765	10344	3669	1050
Ostali ulagači	159814	124895	76151	58601	35529
Trgovci (korisnici kredita)	6112	19357	32703	20227	
Zanatlije (korisnici kredita)	7764	11052	16864	10300	17764
Seljaci (korisnici kredita)	27910	18287	31208	9280	2656
Ostali korisnici kredita	97020	212328	145456	43890	17359

Tabela 4. Iznos i struktura štednje (ulagača) i iznos i struktura kreditnih plasmana i korisnika kredita Srpske štedionice d.d. Gračanica od 1930. do 1933.

negativnim pojavama kao i u Muslimanskoj banci u Gračanici. Na nepravilno poslovanje Društva upozorio je Milan P. Ivanišević iz Gračanice u svojoj žalbi, koju je krajem 1925. uputio Ministarstvu trgovine i industrije u Beogradu. Riječ je o nepravilnostima u radu Upravnog odbora oko utvrđivanja bilansa za 1924. godinu, posebno iznosa uplaćenog dioničkog kapitala Srpske štedionice u 1924. godini. Žalba je upućena Sreskom poglavarstvu u Gračanici, ali kako na nju niko nije reagovao, Milan Ivanišević je 15. 2. 1926. godine podigao tužbu protiv Srpske štedionice d.d. kod Trgovačkog suda u Gračanici. Zastupajući je od Suda da zaključke, donesene na glavnoj skupštini Društva, održanoj 22. 3. 1924. godine, kao protivzakonite poništi i da Upravu štedionice, koja se ogriješila o društvena pravila i odredbe Trgovačkog zakona za Bosnu i Hercegovinu, primjerenom kazni. Nije poznato kakav je bio ishod ovog sudskog spora.

Kao i u drugim bankama, poslovanje Srpske štedionice od 1930. do 1934. godine naglo je opadalo kako u sektoru štednje

(novčani ulozi), tako i po osnovu kreditnih plasmana. To se vidi iz tabele 4 (izraženo u dinarima)³⁰

U naredne dvije-tri godine, stanje u ovoj bankarskoj instituciji, kao i u drugim sličnim bankama, stalno se pogoršavalo. Kao i u slučaju Muslimanske privredne banke, 3. 8. 1937. godine Otkaz za trgovinu, obrt i industriju Kraljevske banske uprave Vrbanske banovine kratkom depešom obavijestio je Trgovinsko odeljenje Ministarstva trgovine i industrije u Beogradu "da je na redovnoj glavnoj skupštini Srpske štedionice d.d. u Gračanici, koja je održana 27. 5. 1937. godine donesena odluka o likvidaciji društva". U aktu nisu navedeni konkretni razlozi koji su doveli do likvidacije.³¹

U periodu od 1930. do 1934. godine, obim uložених sredstava na štednji u Muslimanskoj banci bio je u prosjeku dva puta veći u odnosu na Srpsku štedionu. Oko 80% te štednje poticalo je iz same Gračanice sa dominantno muslimanskim stanovništvom, koje je najviše i poslovalo sa Muslimanskom bankom. Time se može

30 ARS BL KBUN VB BL I 45 – 11

31 AJ, 65 -1294 - 2278

objasniti veći obim štednje i kreditnih plasmana u Muslimanskoj banci u odnosu na Srpsku štedionicu. Ulagачi su bili trgovci, zanatlije, seljaci i ostali (kao najveći). Slična je struktura bila i korisnika kredita, koji su podizali novac u tim bankama.

Podaci za navedeni period ukazuju na trend smanjenja obima poslovanja tih banaka kako po osnovu štednje, tako i po osnovu plasmana sredstava. Obim prikupljenih sredstava po osnovu štednih uloga bio je nekoliko puta manji 1934. godine u

odnosu na 1930.³² To je, svakako, posljedica recesije i privredne krize kao i opadanja ukupne privredne aktivnosti u zemlji kao i unutrašnjih slabosti u tim bankama. U međuvremenu, nastupila je obustava otplate zemljoradničkih dugova, što je najviše i pogodilo male banke i štedionice. Zato su kasnije, sa nastupanjem Velike ekonomske krize, gotovo sve propale.³³ Takvu sudbinu morale su doživjeti i Muslimanska privredna banka i Srpska štedionica u Gračanici.

SUMMARY

SOME CHARACTERISTICS OF BANKING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BETWEEN THE TWO WORLD WARS, ILLUSTRATED BY THE OPERATIONS OF THE MUSLIM ECONOMIC BANK AND THE SERBIAN SAVINGS BANK IN GRAČANICA

In the first part of this work, the author briefly outlines the general features of the economic situation after the end of the First World War in the new state characterized by economic prosperity and dynamics, especially in the investment sector. In these circumstances, trade was the most profitable activity, which also prompted the accelerated development of banking. However, after the initial growth, stagnation and a downturn were observed from as early as 1922, and after 1925, the first signs of an economic crisis emerged, which also affected the banking system. The author follows all of these processes on a micro-level, examining two local banking institutions in Gračanica: the Muslim economic Bank and the Serbian savings Bank, from their rise in the early post-war years to their liquidation and collapse in 1937.

32 ARS BL KBU VB, I - 6/55-5, I - 45/11

33 Dragoslav Ljubibratić, Poštanska služba u Vrbaskoj banovini. *Razvitak*, br. 12/III od 1. 12. 1936., Banja Luka 1936. 381-382 (381 - 384); Mustafa Imamović, *nav. djelo*, 314